

Türkler gylyjyň zory bilen musulman boldumy?

Category: Kitapcy, Sözler, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 25 января, 2025

Türkler gylyjyň zory bilen musulman boldumy? TÜRKLER GYLYJYŇ ZORY BILEN MUSULMAN BOLDUMY?

Türkleriň musulman araplar bilen gatnaşygy ilkinji dört halyf döwründe bolup geçýär. Omar döwründe araplaryň Türküstana ýörişleri başlapdyr, Osman döwründe we hatda Mugawyýa-Aly içerki çaknyşyklarynyň dowam edýän döwründe Alynyň häkimleri tarapyndan türk topraklaryna arap ýörişleri dowam edipdir. Emewileriň VIII asyryň başlarynda Eýrany basyp alyp, Mawerannahra baryp ýetmegi bilen türkler bilen araplaryň arasynda çaknyşklar ýitileşipdir.

Türki taýpalaryň şol wagtlar birnäçe urug-boýy we döwleti bolupdyr. Araplaryň ilkinji gatnaşygy türgeşler we hazar türkleri bilen bolup geçipdir. Gürrüni edilýän ýerlerde ariana halklary ýaşaýdyr we türkleriň golastyndaky şäher döwletleri bolupdyr. Türk-arap uruşlary şol şäherleri ele geçirmek üçin esasan türgeşler bilen emewileriň arasynda bolup geçipdir. Şäherler birnäçe gezek elden-ele geçipdir, sebitde hiç mahalam doly diýen ýaly emewi häkimiýeti gurulmandyr. Zulumlary bilen tanalan emewi serkerdesi Kuteýbe ibn Müslimiň 706-715-nji ýyllarda eden gyrgynçylyklary türkleri we ariana halklaryny musulmanlaşdyrmakdan zyýada yslama garşy duşmana öwürpdir. Emewileriň göktürkler bilen ýeke-täk gatnaşygy-da ýene Kuteýbäniň serkerdeligindäki söweşde bolup geçipdir. Mawerannahrda bolup geçen şol söweşde Kültegininiň

serkerdeligindäki göktürkler emewileri derbi-dagyn edipdir. Araplaryň sebitde agalyk etmeginiň we araplaşmagynyň öňüni alan türgeş kagany Suluk Çora araplar Ebu Müzahim (kynçylyk döredýänleriň atasy) diýýän eken.

Türk-emewi uruşlary emewiler 750-nji ýylda ýykylýança dowam edipdir. Yslam döwletiniň agalygyny abbasy dinastiýasy ele geçirenden soň, türk-arap gatnaşyklarynda täze sahypa açylypdyr. 751-nji ýylda araplar bilen hytaýlylaryň arasynda bolup geçen Talas söweşinde garlyklar abbasyalaryň tarapyna geçip (hytaý çeşmeleriniň aýtmagyna görä, beýleki tarapa geçip, hytaý goşunlaryna yzdan çozan) abbasyalaryň ýeňiş gazanmagyna uly goşant goşupdyrlar. Bu söweş arkaly garlyklar yslamyýeti has ýakyndan tanama mümkinçiligini tapypdyr, az hem bolsa, olaryň bir bölegi yslamyýeti kabul edipdir. VIII asyryň birinji ýarymynda bolup geçen şular ýaly wakalaryň netijesinde türkleriň gylyjyň zory bilen musulman bolandygy baradaky pikirler näderejede dogry bolup biler?

Ilki bilen-ä, araplaryň gatnaşygy бүтін türkler bilen дәл-де, türkleriň örän kiçijik bir bölegi bilendir. Araplaryň Mawerannahrdaky halkyň aglabasy türk bolmadyk şäher döwletlerinde eden gyrgynçylyklarynyň Merkezi Aziýadaky Göktürkler ýaly güýçli türki döwletlerini gorkuzyp bilmejegi äşgärdir. Galyberse-de, araplaryň Merkezi Aziýa aralaşjak goşunlary-da bolmandyr.

Ikinjiden, emewileriň Mawerannahrdaky basyp alyjylykly ýörişleriniň yslamy ýaýmakdan zyýat olja maksatlydygyny görmek bolýar.

Üçünjiden, türkleriň ilkinji gezek köpçülikleýin ýagdaýda yslama geçmeleri araplary tanap başlanlaryndan 300 ýyl soňky döwürlere gabat gelýär. Şu ýerde-de, бүтін türkleriň дәл-де, dürli urug-boýlaryň dürli-dürli wagtlarda ýüzlerçe ýyla uzaýan prosesini dowamynda yslamy kabul edendigini görýäris.

• ÜNSDEN DÜŞÜRILEN AÝRATYNLYK

Kyrk ýyldan gowrak wagt dini aň-düşünjäniň teoretiki tarapy bilen meşgullanan, praktiki tarapy bilenem halkyň arasynda işlän biri hökmünde şu kesgitlemäni bermeli bolýar: Häzir ýyggy-ýyggydan ulanylýan esasy sözler bar, mysal üçin, «95%-i musulman bolan ýurt» ýaly sözler köplenç dogry manyny berenok. «95%-i musulman ýurt» sözüni ýüzlerçe ýyl geçenden soň okanlarynda, halkyň hakykatdanam tutuş 94%-niň birmeňzeş

ynanja uýandygyny, birmeňzeş ugra eýerendigini, birmeňzeş formada ýaşandygyny pikir ederler. Ýogsam bolmasa yslam diýlende näme düşüňändigini, nähili bilýändigini, praktiki amallaryň nämedigini we näderejede berjaý edilşi ýaly meseleler adamyň özüne bagly zatlar bolandygy üçin bulary tutuş jemgyýetiň adyna berip bolmaýar. Galyberse-de, ýüzlerçe ýyl mundan öňki wagtyň ylmy usullarynyň şertinde çäkli mümkinçilikler bilen ýazylan ýazgylaey okanda, şul aýratynlyklara üns berilmelidir. Türkler «yslamdan öňki ynançlary bilen yslama meňzeşligi8 üçin aňsatlyk bilen yslama girdiler» pikiri onçakly oýlanyp-ölçerilmän aýdylan pikirdir. Meňzeşlik tapasyňyz gelse, ýer ýüzündäki ähli dinleriň arasynda onlarça meňzeşlik tapyp bilersiňiz. Bu ýagdaý halkyň birnäçe asyra çeken dini öwrülişiginiň esasly tutarygy bolup bilmez.

Türkler ilki bilen-ä yslam döwleti bilen, soňra musulman bolan pars halklary bilen ýüzlerçe ýyllap syýasy-ykdysady, söwda we harby integrasiýanyň içinde boldy. Yslam dini edil beýleki sami dinler ýaly gadymy jemgyýetleriň dinlerine garanda has sistematiği, adamlaryň uhrewi we dünýewi zerurlyklaryny kanagatlandyryp biljek hildedir. Şol bir wagtyň özünde teblig dinidir. Ýagny, bilinmäge, tanadylmaga mätäçligi bar. Türkleriň musulmanlaşmagyny maddalaşdyryp sebäplendirmegiň ýerine ýüzlerçe ýyla uzaýan integrasion progresiň netijesi hökmünde görmek iň dogrusydyr.

Aýşe SUJU.

«SÖZCÜ» gazetini, 05.09.2022 ý. Taryhy makalalar